

RUŠEVAČKA CANCELLA

Josip KUNKERA

Zamjena zemalja

Istom se u 13. vijeku otkriva bujni život ljudi na sjevernim pristrancima Dilj-gore ili Dila u požeškom kraju. Šaroliki se život pojavljuje pred našim očima u svojoj stvarnosti. Susrećemo u njemu kmetove, slobodne seljake i plemiće sa svim njihovim radostima i brigama. Ponajviše je sačuvano vijesti o plemićima. Vode oni posebnu brigu za svoje posjede, a u svemu se očituje težnja i želja da što više poboljšaju svoj život. Crpe svoje bogatstvo iz zemlje. Kupuju i zamjenjuju posjede kako im se čini, da je za njih pogodnije. Lampert, ruševački plemić, zamijenio je svoj posjed Huršovu za neku drugu zemlju plemića Zagrab, koji je živio u blizini današnje Ruševe. Zagrab je požurio u Kaptol sv. Petra iznad Požege, da tamo pribavi službene isprave kako bi od svake eventualne gramzljivosti zaštitio svoju novostečenu zemlju pod imenom Huršova. Za svaki slučaj granice i položaj samog posjeda moraju biti točno označene i zapisane. Požeški mu je Kaptol — Capitulum ecclesie beati Petri de Posoga — izdao takav dokumenat 1251. godine. Actum anno domini M. CC. LI. Na listinu je stavljen službeni pečat. Tako je isprava dobila javni karakter. Da se ne bi dokumenat izgubio pohranio ga je Zagrab na sigurno mjesto to jest u franjevački samostan sv. Dimitrije u Požegi. Vodio je o njemu brigu kao o dragocjenom blagu. Tamo je, naime, sve točno zapisano i nitko mu ne može oteti njegovu Huršovu. Do u tančine su označene njezine granice i položaj. Doslovno se u povelji između ostaloga kaže: »... Cuius terre (Hursoua o. p.) prima meta incipit ultra aquam Hursoua uersus ad meridiem, ubi est meta prope ad ecclesiam que fundata est sub titulo sancti Nicolai, tantum ad cancellam altaris quantum sagita potest iactari et continuo sequestratur de Hursoa et...« (Smičiklas: Codex diplomaticus, Zgb. 1906, sv. IV, str. 477). Ovdje ne želimo analizirati čitavu povelju, već ćemo se zaustaviti na citiranim riječima. One su vjerodostojne. Sastavili su ih ljudi kojima je stvar bila potpuno poznata. Tu u prvom redu dolaze u obzir plemići Lampert i Zagrab. Lampert, Razbojdiv sin, daje svoju zemlju Huršovu plemiću Zagrabu za neki Zagrabov posjed, koji se nalazi uz Huršovu. Onda iza njih slijedi sastavljač povelje, a to je neki kanonik kaptola svetoga Petra u današnjem Kaptolu iznad Slavonske Požege, koji vrši službu javnog bilježnika. Njihovi su interesi međusobno tako ispreple-

teni da se u dokument nije mogla uvući ni jedna netočnost. Stoga možemo svakome slovu spomenute listine posvetiti punu pažnju. Mnogo bi bilo bolje, da imamo u rukama originalnu povelju, odnosno njezin autentični prijepis iz 1305. godine, ili barem fotografski snimak onih dijelova s kojima se želimo poslužiti, a kad svega toga nemamo, dovoljno je i ono i onako kako je donio Smičiklasov Codex.

Samo jedna crkva

Da se može točno odrediti smještaj neke zemlje potrebno je pronaći neku sigurnu, nepomičnu, trajnu i vidljivu točku. U takvoj su situaciji pronašli plemići Lampert i Zagrab veoma zgodno rješenje. Počeli su u opisivanju granica posjeda Huršove s istočnom međom — prima meta. Njezina je polazna točka međaš s južne strane potoka Huršove — prima meta incipit ultra aquam Hursoua uersus ad meridiem —. Sastavljač, naime, listine gleda na početak Huršove od sjevera prema jugu, pa radi toga kaže: »ultra aquam Hursoua uersus ad meridiem...«. Zbog toga mu prvi međaš dođe preko potoka Huršove — ultra aquam Hursoua —. Početni međaš — meta — treba povezati s nekom vidljivom, trajnom, nepomičnom i sigurnom točkom. Tu je iskrsnuo jedan objekt, koji nas ovdje najviše zanima. Spomenuti se početni međaš na istočnoj granici Huršove nalazi: »...prima meta incipit ultra aquam Hursoua versus meridiem, ubi est meta prope ad ecclesiam...«. Međaš je, dakle, od kojega se počelo s opisivanjem granica posjeda Hurševe blizu crkve — ad ecclesiam —. Crkva je izabrana kao znak po kojemu se određuje smještaj zemlje pod imenom Hurševa.

Skoro ne bi ni trebalo spominjati, da se ovdje radi samo o jednoj crkvi — ad ecclesiam —. Imenica je crkva napisana u jednini: blizu crkve — prope ad ecclesiam —. Da je uz spomenutu crkvu postojala još koja crkva sastavljači bi dokumenta tu činjenicu morali spomenuti, jer se ovdje radi o znaku kojega treba posve točno i jasno označiti da može poslužiti kao oznaka raspoznavanja. Zbog toga, kad se ovdje govori u jednini, mora se onda zbaciti svaka mogućnost, da je uz tu jednu jedincatu crkvu postojala i neka druga. Potrebno je o broju crkava povesti računa, jer se u kršćanskoj starini češće gradila crkva uz crkvu. Tako je bivalo u Bosni, a još više u Dalmaciji, gdje je prekrasan takav primjerak u staroj Saloni. Pokraj Huršove je, dakle, samo jedna jedincata crkva — ad ecclesiam —.

Crkve su obično građene u počast koje Božanske osobe, Spasitelja Isusa Krista, Bl. Dj. Marije, kojega od anđela ili svetaca. To je ujedno i patron crkve. Naša je crkva u blizini potoka Huršove sagrađena u čast svetoga Nikole: »...prope ad ecclesiam... sub titulo sancti Nicolai...«. Zastalno se ovdje radi o sv. Nikoli, biskupu i zaštitniku mornara i putnika, koji je živio u 5. vijeku. Hurševa je doista na raskrsnici puteva. Preko nje se prelazilo od Save, današnjeg Slavenskog Broda, na rijeku Dravu to jest preko Našica u suvremeni Osijek. Isto se tako iz Požege išlo preko Hurševe u Đakovo. Sasvim je onda razumljivo što je na takvom mjestu podignuta crkva u čast zaštitnika izmučenih i raznim pogi-

beljima izvrnutih putnika, a to je upravo sv. Nikola, biskup. Još je i sada (1966) Hurševa ili drugim riječima Ruševa raskrsnica cesta.

Crkva je od svojega početka podignuta u čast sv. Nikole — ad ecclesiam que fundata est sub titulo sancti Nicolai, tantum —. Takva je ostala sve do 1251. godine. Da je iz početka bila to crkva sv. Nikole, a poslije nekog drugog sveca, onda ne bi imalo smisla spominjati prijašnjega titulara, a ne onoga koji je bio u 1251. godini. Kao znak raspoznavanja crkva je morala biti točno označena da ju svatko može odmah u prvi mah prepoznati. Da je opet bila u razdoblju neposredno do polovice 13. stoljeća pod zaštitom sv. Nikole, a prije toga pod nekim drugim nebesnikom, ne bi se u tom slučaju u povelji napisalo: »... que fundata est sub titulo sancti Nicolai...«. Sigurno se ovdje pod riječima — fundata est — govori o počecima tj. o samom podizanju ili zidanju crkve pokraj Huršove. Svetište je, dakle, sv. Nikole blizu Huršove bilo od svojega početka, pa sve do 1251. godine pod naslovom: Sveti Nikola.

S tim samim što se u dokumentu govori samo o jednom titularu, odaje se činjenica da se ovdje radi samo o jednoj crkvi i to o crkvi svetoga Nikole — ad ecclesiam... sancti Nicolai — kako smo to već prije spomenuli.

Postoje u navedenim latinskim podacima o crkvi sv. Nikole dvije riječi preko kojih ne smijemo olako preći. One glase: »... fundata est...«. To znači, da crkva sv. Nikole ima — fundus — zemljište ili drugim riječima rečeno: Crkva sv. Nikole posjeduje zemlju za svoje uzdržavanje. Ta joj je zemlja bila određena u samoj gradnji. Slobodno se smije i ovako reći: Netko je nakanio sagraditi crkvu u čast svetog Nikole, zaštitnika putnika, a za njezino se dostojno uzdržavanje pobrinuo na taj način, da joj je osigurao zemljište. Prihodi bi zemljišta išli u korist, to jest za uzdržavanje, zamišljene crkve svetoga Nikole. Što je bilo naumljeno, to je i učinjeno. Sve je to ukratko rečeno s riječima: »... fundata est... Tako dobivaju ispravni i puni sadržaj riječi: »... ad ecclesiam que fundata est sub titulo sancti Nicolai...«. Tko je taj, koji je na taj način mogao sagraditi i osigurati crkvu sv. Nikole blizu Huršove? Sigurno onaj, koji je imao zemlje na raspolaganju! A koji je taj? O njemu ne možemo baš ništa reći.

Imamo još jedan dokaz, da je blizu Huršove bila samo jedna crkva. napisano je, naime, ovako: »... fundata est...« tj. utemeljena je. Izraz je stavljen u jednini, a on bez svake sumnje označuje jednu jedincatu crkvu. Tako smo skupili tri svjedočanstva o tome da se ovdje u dokumentu od 1251. godine govori samo o jednoj jedincatoj crkvi: »... ad ecclesiam..., sancti Nicolai..., i... fundata est...«.

Oltar

Kratki i sažeti izvještaj o crkvi sv. Nikole pokraj Huršove dopušta nam mogućnost da možemo ući u samu crkvu i pogledati njezin namještaj.

Početni se međaš posjeda Huršove nalazi uz potok Huršovu, a nedaleko od crkve svetoga Nikole — prope ad ecclesiam... sancti Nicolai —. Izraz prope — blizu — dosta je rastezljiv pojam. U sporovima

među vlasnicima zemalja može se tumačiti i ovako i onako. Ta dužina može ispasti dulja i kraća. Da se donekle izbjegne svaka dvoznačnost riječi odredila se udaljenost početnog međaša huršovačkog dobra: »...meta prope ad ecclesiam que fundata est sub titulo sancti Nicolai, tantum ad cancellam altaris quantum sagita potest iactari...«. Toliko je, dakle, udaljen početni međaš od oltarne zgrade, koliko može dohvatiti odapeta strijela od potoka Huršove. Iza ograde se u crkvi sv. Nikole nalazi oltar — ad cancellam altaris —. Već sama riječ ecclesia — ad ecclesiam — uključuje u sebi sve bitne dijelove jedne crkve, a među takve spada u prvom redu oltar. Čim, naime, imamo riječ crkva odmah možemo slobodno suponirati i oltar. Međutim u dokumentu se izričito

Možda je veoma zgodno postaviti pitanje: Koliko je bilo oltara u crkvi sv. Nikole? Jedan ili više njih? U slučaju da je bilo više oltara u jednoj crkvi sami bi citirani tekst morao biti drugačije stiliziran. Svakako bi onda trebalo reći do kojega bi oltara doprla izbačena strijela. Ovdje se jednostavno kaže: »...do oltarne ograde — ad cancellam altaris...«. To posve sigurno znači, da se ovdje radi samo o jednom jedincatom oltaru. Zbog toga je imenica oltar stavljena u singular. Jedna crkva, jedan oltar.

O samom smještaju oltara kao i o njegovoj veličini, obliku i od kakvog je materijala sagrađen nije ništa rečeno u dokumentu iz 1251. godine. To nije bila ni svrha sastavljača listine iz spomenutog vremena. Njemu je bila nakana da označi crkvu kao znak po kojemu će se odrediti položaj posjeda Horšova i koliko je prvi međaš daleko od oltarne ograde.

Iz činjenice što u crkvi postoji samo jedan oltar ne možemo baš ništa govoriti o veličini i o obliku same crkve sv. Nikole. Jedan oltar može biti i u velikoj kao i u malenoj crkvi. Da je u crkvi sv. Nikole postojalo više oltara, onda bi bila isključena svaka mogućnost o jednoj malenoj građevini. Međutim ovdje nalazimo samo jedan oltar, pa prema tome može biti i malena crkva kao i velika. U kršćanskoj je starini bio običaj da je u svakoj crkvi postavljen samo jedan oltar makar bila i velika crkva. Oltar je bio u velikoj počasti. To razabiremo i u ovom slučaju.

Zanimljiva je, naime, činjenica što se u dokumentu ne govori o plotu oko crkve do kojega bi mogla dospjeti odbačena strijela ni o crkvi kao jednoj građevini ili njezinom pročelju već samo o oltarnoj ogradi ili drugim riječima o oltaru. Iz te činjenice slijedi, da je upravo oltar ishodna točka mjerenja. Oltar je središte ne samo crkve već i čitavog područja oko sebe. Prekrasno je tu izražena kršćanska misao o oltaru kao središtu ljudskog djelovanja. Takvo shvaćanje o kršćanskom žrtveniku želi obnoviti među katolicima drugi Vatikanski sabor (1962—1965). U riječima je, naime: »...tantum ad cancellam altaris quantum sagita potest iactari...« izraženo je izvanredno poštovanje prema kršćanskom žrtveniku. Sastavljač je povelje mogao napisati: toliko, koliko se može strijelom dobaciti do oltara, ali on tako nije učinio. Osjećao je, da bi to bila kao neka profanacija velike kršćanske svetinje, kad bi spomenuo da je strijela udarila u sam oltar. Radi toga je uzeo, da iskaže strahopočitanje prema Božjem žrtveniku izraz ... ad cancellam altaris — do oltarne ograde. Oltar je tako ostao neoskrvnjena svetinja i središte sve-

ga, a strijela se savija i klanja Božjem oltaru na samoj oltarnoj ogradi. Srdačni je to i duboki poklon mrtve prirode po razumnom biću čovjeku svojoj žrtvi, Isusu Kristu, na Božjem oltaru.

Oltarna ograda

Oltar sv. Nikole pokraj Huršove ima svoju vlastitu ogradu — *ad cancellam altaris* —. Oltar je ograđen kao velika kršćanska svetinja.

Naročito je zanimljiva vijest o oltarnoj ogradi. Radi toga želimo malo pobliže ogledati taj predmet u crkvi sv. Nikole. Sama je ograda zajamčena riječima: »...*ad cancellam altaris*...« to jest »...do oltarne ograde...«. Nitko prema tome ne može dovesti u sumnju postojanje ograde u crkvi sv. Nikole pokraj posjeda i potoka Huršove. Ta je činjenica posve sigurna, iako je ograda u dokumentu iz 1251. godine samo jednoć spomenuta. Jednostavno, čisto i bistro je spomenute godine napisano: »...*ad cancellam*« — »do ograde...«. U drugim dokumentima o njoj nema ni traga ni glasa.

Riječ je *ad* latinski prijedlog, koji se slaže s akuzativom. Zato je i stavljeno *ad cancellam*. Prema tome izraz *cancellam* u nominativu glasi: *cancellae*. Ženskoga je roda s genitivom *cancellae*. U hrvatskom jeziku *cancellae* znači ograda.

O toj je ogradi rečeno samo to, da pripada oltaru — *ad cancellam altaris* —. Oltar je, dakle, odvojen od ostalih dijelova crkve svojom ogradom. Ograda pripada oltaru, a ne kojem drugom dijelu crkve. Iz toga slijedi, da u crkvi sv. Nikole nije bilo prezbiterija ili drugim riječima prostora, koji je određen samo za svećenike. Ograda ne odvaja od vjernika svećenike i njihov prostor nego samo oltar — *ad cancellam altaris* —. Manjak prezbiterija u crkvi sv. Nikole pretpostavlja dvije činjenice! Prva je: Crkva je manjih dimenzija. Druga je: U toj je crkvi služio oltaru manji broj svećenika. Možda je kod sv. Nikole bio u službi oltara samo jedan svećenik, kako se to očituje 1332. godine.

Crkva sv. Nikole ima prostor u kojemu se nalazi oltar, a to je apsida i neposredni dijelovi ispred nje. Taj je dio crkve oko oltara ograđen od prostora u kojem se nalaze vjernici ili drugim riječima od lađe. Osim svetišta i lađe drugih dijelova u crkvi sv. Nikole nema. Između lađe je i svetišta ograda — *cancellae* —.

Zastalno nije slučajno što se za oltarnu ogradu uzela riječ: *cancellae*. U klasičnom latinskom jeziku imenica *cancellae* ne postoji. Ova je sredovječna riječ uzeta od klasičnog izraza, koji se pojavljuje samo u pluralu i to u muškome rodu. Klasični oblik glasi: *cancelli*, orum, m. Tom se latinskom riječju označuje ogradu, ali ne svaku, nego samo onu, koja je složena od stupića ili stupova. Radi toga se sama riječ uzima u pluralu: *cancelli*. Čim imamo riječ *cancelli* odmah znamo da se tu radi o pregradi sagrađenoj od stupića. Taj je naziv prešao kasnije i na ogradu u obliku rešetke, jer je i ona složena od stupića odnosno od štapića, prutova i tome slično. Budući da su se takve ograde složene od stupića proširile i ukorjenile prešao je pluralni oblik u jedninu i to od muškoga roda u ženski od *cancelli* na *cancellae*. Prema tome i *cancelli* i *cancellae* imaju

isto značenje to jest one označuju ogradu složenu od malenih stupova, koji su mogli izgledati i kao rešetka. Mnogovrsne su kombinacije u izgradnji pregrada u kojima je glavni elemenat stupić. Sama riječ cancelli ili cancella ne odaje oblik same ograde, koja je sastavljena od malenih stupova ili tome nešto slično. Uza sve to riječ cancella otkriva ogradu ili pregradu podignutu od stupića. Takva oграда postoji i u crkvi sv. Nikole pokraj Huršove, jer se prema toj građevini može odapeti strijela s nedalekog potoka Huršove sve — ad cancellam altaris —.

Cancelli ili cancelli pokraj posjeda Huršove imala je zadaću da razdvoji prostor u kojemu je oltar od onog dijela crkve u kojemu je stajao Božji narod to jest apsidu ili sanktuarij od lađe.

Septum

U crkvi sv. Nikole pokraj Huršove susrećemo lađu i svetište u kojemu se nalazi oltar. Između sanktuarija i lađe podignuta je oграда — cancella — složena od malenih stupova to jest cancelli. Neočekivano smo se našli pred jednom starokršćanskom pojavom.

Lađa je odulji pravokutni prostor, koji je namijenjen svim vjernicima sposobnim da prisustvuju euharistijskoj žrtvi. Iz lađe se prelazilo u prostor određen za žrtvenik i svećenike. Radi toga se on zvao svetište — sanctuarium ili presbyterium —. Običnim je vjernicima bio zabranjen ulaz u svetište ili prezbiterij. Radi toga se svetište odnosno prostor za svećenike odvojio od lađe rešetkastom ogradom — cancelli. Obično je ta oграда dosta niska i raznolikog je oblika. S vremenom se izgled ustali i dobio je u petom vijeku uobičajenu formu. Ograda je od tog doba složena od okomito usađenih stupova, koji su u svojim donjim dijelovima četverouglastog oblika. Između stupova su se metale ogradne ploče. Iznad ograde od umetnutih ploča stupovi postaju obli i završavaju kapitelima, koji su povezani gredom takozvanim arhitravom. Iznad stupova i arhitrava znali su postaviti kipove. Takva je starokršćanska ograda između svetišta i lađe poznata pod imenom septum, a to znači u našem jeziku oграда, plot. Osim riječi septum upotrebljava se i naziv pergola. Lijepi je primjerak pergole ili septuma u crkvi sv. Martina u Splitu.

Po prilici takvi je septum postojao i u crkvi sv. Nikole pokraj Huršove. Za to nam jamči izraz u dokumentu iz 1251. godine — ad cancellam altaris —. Sredinom 13. stoljeća nalazimo blizu Huršove ili u današnjoj Ruševi starokršćanski septum. Zanimljiva je to pojava, koja otvara novu stranicu u starokršćanskom graditeljstvu i crkvenoj umjetnosti u Slavoniji.

Usred romanike, koja je već pomalo i u sutonu, nalazi se u suvremenoj Ruševi starokršćanski septum ili pergola. Anahronizam! Iako još nije dovoljno ispitana i proučena romanika u Slavoniji, ona je ipak i u ovim stranama bila proširena kako to dokazuju ostaci oko Rušve kao na primjer u Rudini, Ratković i Koški. Zar romanika nije mogla osvojiti i Ruševu? Uzmimo na primjer da i nije. U tom je slučaju sačuvana u okolici starodrevne Huršove stara kršćanska tradicija i u graditeljstvu

13. stoljeća. Takvo bi nasljeđe bilo dokaz, da je u tom kraju doista postojao starokršćanski život. Jedan bi plod ostataka takvih starokršćanskih vremena bila i crkva sv. Nikole ili još jednostavnije rečeno: crkva se sv. Nikole pokraj Huršove podigla u početku 13. vijeka u stilu starokršćanskog graditeljstva. Međutim teško je povjerovati, da je u okolju romaničkog graditeljstva ostala Ruševa izuzetak. Da je crkva sv. Nikole građena u romaničkom razdoblju bila bi to romanska crkva kakva je to u Koški, Rudini i djelomično u Ratkoviću. Nekadašnja Ratkovića nije bila ništa veća od Huršove, pa se na njezinoj crkvi sv. Mihovila Arkanđela isprepleće i romanika i gotika. Išla je, dakle, Ratkovića tempom svojega vremena. Tako bi bilo i u Hruševu. I ona je podvrgnuta razvoju duhovne kulture. Radi toga je prikladnije tvrditi, da je crkva sv. Nikole pokraj Huršove prava starokršćanska crkva i po stilu i po vremenu. Ona potječe iz vremena prije romanike. Njezin je početak najkasnije u 10. stoljeću, kada su još cvale ograde ili septumi između svetišta, prezbiterija i lađe. Crkva sv. Nikole što se spominje polovicom 13. stoljeća, direktan je ili neposredni ostatak starokršćanskog života u Slavoniji. Ona je, dakle, sagrađena najkasnije potkraj desetoga vijeka. Prešli smo tako u razdoblje hrvatskih narodnih vladara i u domenu hrvatskog biskupa odnosno splitskog nadbiskupa. Kakve su bile tada crkvene prilike u Gornjoj i Donjoj Slavoniji lijepo se razabire iz onog dijela drugog splitskog sinoda (928. g.) gdje se pruža mogućnost biranja ninskome biskupu Grguru nove biskupske stolice. Kaže se doslovce u tom sinodu: »Zato treba da bude sam ninski biskup zakonito namješten na koju mu drago od onih crkvi, koje su u prvošnje doba imale svoje biskupe, i to ili na skradinsku ili na duvanjsku ili na sisačku crkvu, jer su sve ove (biskupije) naseljene i uz Božju pomoć obiluju svećenstvom i narodom.« (Šišić: Povijest Hrvata u vrijeme narodnih vladara — Zgb. 1925, str. 425—426). Sisačka je, dakle, crkvena pokrajina, a u tu je spadao i požeški kraj, bila obilna i vjernicima i svećenstvom, pa prema tome i crkvenim građevinama. U takvim je povoljnim prilikama zastalno utemeljena i crkva sv. Nikole pokraj Huršove. Građena je u duhu tadašnjeg vremena. Još se tada nije ni sanjalo o romanici. Crkva je sv. Nikole izražaj starokršćanskih načela: jedna crkva, jedan oltar. Apsida, prezbiterij odvaja se od lađe posebnom ogradom takozvanom septum, cancelli, pergola ili, kako je zapisao požeški kaptol 1251. godine, cancella.

Zastalno je crkva sv. Nikole uz potok Huršovu imala i svojega svećenika. Čemu će oltar, koji je iz velikoga poštovanja ograđen, ako nema svećenika, koji će na njemu prikazivati neizmjernome Bogu novozavjetnu žrtvu sv. Mise? Stoga je posve opravdano tvrditi, da je uz crkvu svetog Nikole pokraj Huršove živio i njezin svećenik. Uostalom pobrinulo se za uzdržavanje i crkve i oltara, a s time i za svećenika. Nije li crkva sv. Nikole možda i župna crkva? Tim više što ona ne pripada ni jednom posjedu oko sebe. Stoji ona samostalno sa svojim svećenikom parokom odnosno župnikom. Okružena je vjerojatno svojom vlastitom zemljom. Kasnije se pojavljuje kao župna crkva od davnine.

Crkva sv. Nikole nije ni prevelika, jer nema prezbiterija, a nije ni premalena, budući da se u njoj mogla podignuti ograda — cancella —. Dobro je građena, jer je doživjela mnogo ljeta i preživjela je tatarsku navalu 1242. godine. Brzi Tataři ili uopće nijesu do nje stigli ili su je u

brzini tako malo oštetili, da je u njoj ostao i septum čitav. Ponosno je stajala i 1251. godine, kada je poslužila kao vidljivi, trajni i sigurni znak po kojemu se mogu odrediti međe. Šteta što nam nije sačuvano ime naselja kojemu je crkva sv. Nikole pripadala. Možda ni jednome u svojoj okolini. Vjerojatno se ono područje na kojemu je ona stajala jednostavno zvalo: Sveti Nikola — ad ecclesiam ... sancti Nicolai —.

Ubikacija crkve

U davna su se vremena po crkvi sv. Nikole odredile granice među zemljama, a sada nakon sedam stotina godina moramo postaviti pitanje: Gdje je, na kojemu je mjestu stajala crkva svetoga Nikole?

Odskočna daska u rješavanju toga pitanja jest suvremeni (1966) takozvani Ruševački potok. On nema svog jedinstvenog imena, koje bi se rastezalo od njegovog izvora do ušća, već se pojedini njegovi dijelovi pojavljuju svojim vlastitim imenima, pa tako imamo od viših predjela prema nižim: Ljubež, Ligača, Vir, Ribnjak, Bebrovački potok, Balinac i tako redom. Nekada se Ruševački potok zvao Hurševa. Zacijelo se punim imenom zvao Hurševa reka. Nedvojbeno stoji, da je ... aqua Hursoua ... iz dokumenta od 1251. godine sadašnji (1966) Ruševački potok pod svim svojim imenima. U tom, kako vidimo, ne treba, dakle, trošiti ni vremena ni papira. Ruševački potok ide uglavnom smjerovima jug—sjever, pa zaokreće u smjeru zapad—istok, da se opet okrene u pravcu jug—sjever. Ovdje dolazi u obzir samo onaj dio potoka, koji je usmjeren od zapada prema istoku.

Prvi se međaš posjeda Huršove nalazi s južne strane vode Huršova — prima meta incipit ultra aquam Hursoua uersus ad meridiem —. Pisac dokumenta gleda na potok sa sjevera, pa mu ovdje dođe prvi međaš preko Huršove to jest na njezinoj južnoj strani — ad meridiem —. Taj je početni međaš uz samu vodu ili potok, koji se zove Huršova — et continuo sequestratur de Hursoua —. Međaš je, dakle, uz sami potok s južne njegove strane. Od toga početnog međaša do oltarne ograde ili septuma toliko je daleko koliko se može nabaciti strijelom. To znači da je oltar sa svojom crkvom sv. Nikole na sjevernoj strani od potoka Huršove. Posjed Huršova ostaje s južne strane potoka Huršove. I potok i Lampertov posjed imaju jednako ime: Hursoua — Huršova. Crkva je na sjevernoj strani. S tom smo konstatacijom postavili pravac zapad—istok na koji želimo smjestiti crkvu sv. Nikole. Još je potrebno položiti pravac sjever—jug da bude određena točka u kojoj počiva sama crkva svetog Nikole. Toliko je udaljena crkva od najzapadnije točke na pravcu zapad—istok Ruševačkog potoka, koliko je dugačka južna granica Lampertovog posjeda Huršove. Uzevši sve u svemu, da se ne upuštamo u potanju i odulju analizu, dolazimo, počevši od najzapadnije točke spomenutog Lampertovog dobra prema istoku, upravo nasuprot današnjeg (1966) ruševačkog groblja, koje se nalazi uz sadašnju ruševačku župnu crkvu Uznesenja Gospodina Našega Isus Krista. Groblje je na sjevernoj strani potoka, koji se nekada zvao Huršova. Od starog se korita toga potoka, koji se zove Ribnjak, može strije-

lom dobaciti do sredine groblja. Tako smo pronašli mjesto gdje je stajala starodrevna crkva svetog Nikole. Ona je bila u današnjem (1966) ruševačkom groblju.

U središtu se groblja nazrijevaju konture nekadašnje građevine i to dosta velikih razmjera. Čitava je ta površina pokrivena grobovima. Primjećuje se i to, da je iz zemlje iskopano oveće kamenje. Tu je zastalno postojala neka kamena zgrada. Doista je u današnjem groblju, a za druge se uopće i ne zna, postojala oveća crkva. Nju usmena predaja i ne spominje. Međutim tu crkvu spominju i opisuju dokumenti prošlih stoljeća. Vjernici su se zakapali: »... apud s. Nicolaum in Russeua...«. Tako je zapisano u maticama umrlih 30. I i 6. IX 1732. godine. Groblje je, dakle, kod svetog Nikole. To znači da je crkva sv. Nikole u groblju. Zaista zagrebački vizitator i arhiđakon Juraj Dumbović piše 1730. godine za Ruševo uz ostalo i ovo: »... Una Capella lignea, S. Nicolai Episcopi, Ecclesiae sola rudera extant cum Caemeterio...« (Nadbiskupski arhiv u Zagrebu: Arhiđakonske vizitacije Gvešća i Since, god. 1730). Na groblju je, dakle, drvena bogomolja sv. Nikole, biskupa i ruševina nekadašnje crkve. Još se jasnije izražava arhiđakonska vizitacija iz 1746. godine. Ona je zapisala: »... visunt rudera Ecclae S. Nicolai inter quod est orat. ligneu...« (Arh. viz. 1746. godine). Drvena je bogomolja u samim ruševinama crkve svetoga Nikole. Da se ukloni svaka sumnja kakve su to ruševine, da li drvene građe ili od kamena, zapisano je oko 1752. godine slijedeće: »... in Pago Russeua in ruderibus veteris muratae Capellae ex ligno erecta...« (Konzistorijalni arhiv u Sl. Požegi). Iz navedenoga podatka saznajemo da su ruševine crkve sv. Nikole u ruševačkom groblju stare i zidane ili drugim riječima kamene. Zastalno te ruševine potječu iz predturskog vremena. Jesu li to ostaci one crkve koja se spominje 1251. godine odnosno one iz desetoga vijeka? To je drugo pitanje. U to se sada ne želimo upuštati. Između 1752. i 1758. godine srušena je stara drvena kapela sv. Nikole i podignuta, isto tako od drva, nova i veća kapela zapravo crkva, koja je bila dugačka 7, a široka 4 orgije. Više je nego sigurno, da su sada uklonjene sredovječne zidine crkve svetoga Nikole. Temelji su zacijelo ostali u zemlji. Kameni ostaci u zemlji još i danas svjedoče da je stara crkva sv. Nikole bila sagrađena od kamena. Da, kamena sve tamo od sredine desetoga vijeka. Posve slobodno možemo tvrditi, da je negdje u 10. stoljeću podignuta crkva sv. Nikole od kamene građe. Iz nedalekoga je Dila dovežen kamen kao što se to i dandanas radi u Ruševi kod gradnje novih kuća. S tim u vezi pomišljamo, da je septum ili kako je zapisano — cancella altaris — bio od kamena. Radi toga se i mogao sačuvati od desetoga do trinaestoga vijeka. Kamena crkva, kameni i septum.

Kako slutimo, crkva je sv. Nikole od svojega početka bila okružena grobljem, a to je još jedan znak, da je ona od svojega postanka župna crkva. Bio je, naime, običaj u srednjemu vijeku, da se vjernici pokapaju oko svoje župne crkve.

Crkva je sv. Nikole s grobljem smještena na prekrasnom brežuljku. Brdo što se nadvilo nad donjim dijelom Ruševe polagano se spušta prema jugoistoku. Kao da mu je žao svojih čistih visina, pa se još malo uspelo u vis prije nego što utone u ravne i močvarne livade kroz koje

se probija potok. S toga se brežuljka širi prelijepi pogled na nizinu ispred njega samoga i na zelene šumom obrasle brežuljke, koji su se unaokolo poredali kao veselo i živahno kolo oko Božjeg hrama, oko svetog Nikole, vjernog zaštitnika siromašnih putnika.

Pohranjeno blago

U kratkom i nuzgrednom izvještaju o crkvi sv. Nikole pokraj Huršove iz 1251. godine sadržani su dragocjeni podaci o samom izgledu i postanku svetišta sv. Nikole. Zacijelo ni jedna crkva iz tog doba nije tako vjerno opisana kao ova u sadašnjoj Ruševi. Radi toga je isprava požeškog kaptola iz sredine 13. stoljeća o posjedu Huršovi za nas dragocjeni izvor. Bila je ona velika vrijednost i za novog vlasnika Huršove plemića Zagraba. Napisana je ona u požeškom Kaptolu u dva primjerka. Jedan je predan Zagrabu u ruke, a drugi su kaptolski kanonici pohranili u svoj arhiv. Zagrab je brižljivo čuvao svoje isprave i to ne samo onu iz 1251. godine, nego i druge što ih je tokom vremena nakupio. Da mu svi ti vrijedni dokumenti ne propadnu, pohranio je sve svoje isprave, po tadašnjem običaju, sa starim i novim pečatom požeškog kaptola u samostan otaca franjevacu, manje braće, svetoga Dimitrija u Požegi. Manja su braća čuvala povjerene im isprave i spise u svojoj obnovljenoj sakristiji pokraj spomenute crkve. Staroga su Zagraba međutim naslijedili njegovi sinovi: Zagrab mlađi, Zagrab stariji i brat im Ladislav. I oni su brižljivo čuvali svoje zemlje što su ih naslijedili od pokojnoga svojega oca. Na brizi su im bile i naslijeđene povelje pohranjene u sakristiji samostana sv. Dimitrija u Požegi. Međutim nesreća ne miruje. Zapalila se nešto prije 1305. godine crkva sv. Dimitrija u Požegi i do temelja je izgorjela. Vatra je pretvorila u prah i pepeo i sakristiju u kojoj su se među drugima čuvali i povelje braće Zagraba. Izgorjeli su svi njihovi dokumenti. Najednoč su ostali bez pravne podloge i sigurnosti za svoje posjede. Trebalo je nešto poduzeti da se ispliva iz nastale situacije. Jedan su i drugi Zagrab otišli u Kaptol iznad Požege i zatražili su u svoje ime i u ime svoga brata Ladislava od spomenutoga kaptola da im izda povelje o njihovim posjedima. Rado se udovoljilo njihovoj želji: »... comuni consilio in cameram nostram intrauimus et scriniis seu cistis nostris apertis, in quibus instrumenta seu priuilegia vniuersorum nobilium et aliorum plurimorum seruabantur, priuilegia ipsorum Zagrab et Zagrab, inter que inuenimus quoddam priuilegium eorundem sub antiquo nostro sigillo continens hunc tenorem... (Smičiklas: Codex, sv. VIII, Zgb. 1910, str. 111). Sastavila se nova povelja na blagdan svetoga Klementa pape 1305. godine. U njoj je od slova do slova prepisan onaj dokument o zamjeni zemalja između Lamperta s jedne strane i Zagraba s druge strane iz godine 1251. Tako je napravljen autentičan i doslovni prijepis dokumenta iz 1251. godine nakon 53 godine.

Iz novog dokumenta iz 1305. godine o zamjeni zemalja u kojemu se nalazi i stara povelja od 1251. godine, saznajemo, da je stanje oko crkve sv. Nikole blizu Huršove onakvo kakvo je bilo i prije jedno pedesetak godina. Kako je bilo sredinom 13. stoljeća, tako je ostalo i početkom 14. vijeka. Ništa nije trebalo promijeniti, da se utvrdi sadržaj onoga što

je zapisano prije pola vijeka. Sačuvani su tako dragocjeni podaci od crkve sv. Nikole pokraj Huršove iz čitavog 13. vijeka. Povelja nam od 1251. godine nije došla do ruku. Izgubila se. Dokument iz 1305. godine u kojemu je točan prijepis povelje iz 1251. godine sačuvan je u knjižnici narodnog muzeja u Budimpešti. Odatle je prenesen u Smičiklasov Codex. Nastojali smo iz te zbirke dokumenata iznijeti zanimljivu pojavu starokršćanskog života u Ruševi. Starokršćanska crkva sv. Nikole pokraj Huršove ide u isti red starokršćanske crkve Sviju Svetih i njezinog torinja u Požeškim Sesvetama.

Zaglavak

Negdje u mirnijim vremenima 10. stoljeća podignuta je na zgodnom brežuljku kamenita crkva svetog Nikole, biskupa i zaštitnika mornara i putnika. Crkva ima lađu i svetište. Osrednje je veličine. Između prostora za vjernike i svetišta, po ondašnjem starokršćanskom običaju, postavljen je kameni septum. Za uzdržavanje crkve i njezinog župnika obdareno je svetište zemljištem negdje u neposrednoj blizini crkve. Sv. se Nikola nalazio pokraj posjeda Huršova to jest u današnjoj Ruševi. Spomenuta je crkva sv. Nikole u 11. stoljeću prešla iz jurisdikcije splitskog nadbiskupa pod vlast pečujskog biskupa. Preživjela je tatarsku provalu 1242. godine. Malo je kasnije poslužila kao znak po kojemu se odredio smještaj zemalja. Tada se, to jest 1251. godine, po prvi puta pojavljuje crkva sv. Nikole pokraj posjeda Huršove u pisanim dokumentima, koji su ujedno sačuvali i vijest o ruševačkoj kanceli — *ad cancelam altaris* —.